

Salat Levente

Erdélyi magyar identitás a magyar és a román közpolitikák kerettüzeiben

A két szakma művelői közül tapasztalataim szerint sokan úgy gondolják, hogy a szociológus előnyösebb helyzetben van, mint a politológus: míg az előbbi beéri a társadalom minél precízebb leírásával, illetve a változások trendjeinek a föltárásával, az utóbbitól nem kevesebbet vár el a közfelfogás, mint hogy megalapozza a társadalom eredményesebb megszervezésének és igazságosabbá tételének a kivitelezhető, hosszabb távon fenntartható módzatait. Noha minden bizonnyal tanulságos vitát lehetne folytatni arról, hogy ez a vélekedés mennyire megalapozott, a kérdéssel kapcsolatos széles körű konszenzus hiányában is magától értetődőnek tűnik, hogy míg a szociológusok által termelt tudás minősége elsősorban a leírás, illetve a (kauzális) magyarázat precizitásán és az előrejelzés megbízhatóságán múlik, addig a politikatudományok művelői által előállított ismeret értéke annak függvénye, hogy milyen mértékben járul hozzá egy adott (politikai) közösség esetében ahhoz, hogy annak tagjai pontosabban megértsék helyzetük adottságait, és fokozottabb mértékben legyenek képesek arra, hogy megtegyék az adottságok alakításához, kiigazításához szükséges lépéseket.

Több oka is van annak, hogy Kiss Tamás vitaindítójával nem szívesen szállok vitába. Mindenekelőtt azért, mert úgy ítélem meg, hogy olyan típusú szövegről van szó, amelyből minél többre volna szükség az erdélyi magyar közgondolkodásban: Kiss Tamás írása higgadt, megfelelően adatolt, világosan és meggyőzően érvelő értekezés, amelynek megállapításait a szerző jó arányérzékkel alapozza egyfelől a nemzetközi szakirodalom, illetve a kérdés történeti vonatkozásainak alapos ismeretére, másfelől az értekezés tárgyául szolgáló problematika huzamos vizsgálata során szerzett személyes tapasztalatára. Az erdélyi magyar nyilvánosság és közélet jelenlegi állapotában egy ilyen kvalitásokkal rendelkező szöveg érdemeit kiszebiteni vagy relativizálni minden bizonnyal kontraproduktív vállalkozás volna. Kiss Ta-

más írása ugyanakkor számomra rokonszenves módon illusztrálja, hogy a szociológusi és politológusi hivatásnak a bevezetőben fölillantott szembeállítás nem szükségszerű, abban az értelemben legalábbis, hogy a társadalom bizonyos vonatkozásaival kapcsolatos szociológiai tudástermelés maga is válhat a politikai küzdelem fontos eszközévé. Ezt a felismerést a szöveg írója nemcsak elfogadott, elsajátított bölcsességként, hanem az írás legfőbb indítékaként is komolyan veszi. És végül nehezemre esik a vita a személyes érintettség okán is: Kiss Tamás két helyen is említi e sorok írójának a nevét, ami egy olyan szigorú ökonómiájú írás esetében, mint amilyen a Kiss Tamás által jegyzett vitaindító, akár túlzásnak is tűnhet, de mindenképpen felülértékeli hozzájárulásomat az illető kérdések végiggondolásához.

Végül is ez az utóbbi szempont, a személyes érintettség kényszerít arra, hogy a fentiek ellenére elfogadjam a vitaindítóhoz való hozzászólásra vonatkozó felkérést, és a vita tárgyát képező kérdés egyes vonatkozásaihoz fűzött apróbb kommentárok mellett megpróbáljam árnyalni azt az álláspontot, amelyet Kiss Tamás egyértelműen kitüntet, de nem minden részletében pontos olvasata nekem tulajdonít. A feladatot úgy próbálom megoldani, hogy előbb összefoglalom a vitaindító számomra fontos megállapításait, majd azok továbbgondolásaként fogalmazok meg egy-két észrevételt, végül a kettős állampolgárság jelenségével és annak várható következményeivel kapcsolatosan fejtem ki az álláspontomat.

Kiss Tamás írásának fontos érdeme, hogy szakértői szöveggörnyezetben tűz napirendre egy olyan kérdést, amelyet az elmúlt húsz év során a romániai magyar nyilvánosságban jelentős pozíciókat elfoglaló szereplők érdekeiknek megfelelően lezártak, eleve megválaszoltak tekintettek, szükségtelenként utasítva el minden olyan fölvetést, amely az erdélyi magyar közösség meghatározására, természetére, határaitra és azok fenntarthatóságára próbáltak rákérdezni. Holott, hívja fel a figyelmet Kiss Tamás, a közösség alternatív meghatározásai más és más problémákra irányítják a figyelmet, és eltérő közpolitikák szükségességét vetik föl, a különböző közösség-meghatározásokat alátámasztó szociológiai modellek és az azokból következő mérési technikák pedig különféle politikai és identitásbeli folyamatokat erősíthetnek fel.

Noha a huzamosan külföldön tartózkodók kérdésének a kezelésében, illetve a magyar identitású cigányok identifikációs opciójának az alakulásában rejlő bizonytalansági tényezőket leszámítva a 2011-es népszámlálás a romániai magyar népesség tekintetében várhatóan nem fog meglepetésekkel szolgálni az 1,3 milliós lélekszámot és az ország össznépeséghez viszonyított változatlan arányt előrejelző számításokhoz képest, Kiss Tamás szerint

több olyan kérdés is van, amelyekkel kapcsolatosan indokolt a szakmai vita, nemcsak a népszámlálás eredményeinek minél kedvezőbb befolyásolása érdekében, hanem azt is eldöntendő, hogy a népszámlálást követően „miként tekintünk az erdélyi magyar közösségre”, hol jelöljük ki annak határait, és hogy milyen álláspontot alakítunk ki az erdélyi magyar identitás fenntartható újratermelődésének intézményes feltételeit illetően. Ilyen kérdések Kiss Tamás szerint a kettős kötődések, illetve a román-magyar hibrid identitások problematikája, a magyarsághoz kapcsolódó olyan peremközösségek helyzete, mint a magyarul nem beszélő magyarok és a romák, vagy az a dilemma, hogy az erdélyi magyarságot „nemzeti(ségi)” vagy nyelvi közösségként előnyösebb definiálni. Kérdés továbbá, hogy miként célszerű viszonyulni az önálló népszámlálási kategóriaként megjelenő székely etnikummal való azonosulás lehetőségéhez, illetve hogy milyen következményei lehetnek az erdélyi magyar „politikai közösségre” nézve annak, hogy tagjai számára viszonylag könnyen megszerezhetővé vált a magyar állampolgárság.

A vitaindító műfajához illően, Kiss Tamás nem válaszolja meg maradéktalanul ezeket a kérdéseket, csupán támpontokat kínál azok továbbgondolásához. Egy-két vonatkozás tekintetében mindazonáltal személyes véleményének is hangot ad.

A többes kötődés, illetve a hibrid identitások statisztikai elismerésével és regisztrációjával kapcsolatban például arra az álláspontra helyezkedik, hogy az kedvezőtlen identitásbeli folyamatokat eredményezze az erdélyi magyarság vonatkozásában, mindenekelőtt abban a formában, hogy fölerősítene a asszimilációt. Hasonlóképpen vélekedik a vegyes házasságok „társadalmi elismertségének” kérdéséről, ami megítélése szerint a román-magyar társadalmi távolságok csökkenését eredményezné, ami közép és hosszú távon maga is az asszimiláció irányában tolná el a népesedési folyamatokat. Ezekre az érvekre visszavezethetően állapítja meg Kiss Tamás, hogy „azok a törekvések, amelyek a hibriditás narratíváinak a kisebbségi nyilvánosságban való megjelenését támogatják, az erdélyi magyar kisebbségi diskurzus és nyilvánosság egész szerkezetét veszélyeztetik”.

Azt a dilemmát illetően, hogy az erdélyi magyarság csoporthatárait nemzeti(ségi) vagy nyelvi kategóriák segítségével célszerűbb kijelölni, Kiss Tamás egyértelműen az utóbbi változat mellett teszi le a garast. Véleménye szerint indokolt volna szakítani azzal az 1989 után meghonosodott gyakorlattal, miszerint az erdélyi magyar elit nem nyelvi, hanem nemzeti(ségi) közösség képviselőjeként lépett fel, és a magyar nemzeti(ségi) kategóriával való szubjektív azonosulás helyett a magyar nyelvi és kulturális kompetenciák kritériumként való kezelésére kellene áthelyezni a hangsúlyt. Kiss Tamás

szerint a nyelvi közösségre összpontosító közpolitikáknak az lehetne a nagy előnye, hogy olyan peremközösségeket lehetne fokozatosan bevonni a magyar kulturális és médiafogyasztásba, illetve a választói viselkedésnek az erdélyi magyarok körében domináns struktúráiba, mint a magyarul nem beszélő, de származásuk révén a magyarsághoz érzelmileg kapcsolódó személyek körét, a magyarul is beszélő többségeket, vagy a magyar többségű területeken élő, magyarsághoz kapcsolódó cigányságot. Az ilyen irányban elmozduló közpolitikáknak a vitaindító szerzőjének megítélése szerint meghatározó lehet a szerepe mind az egyes kistérségek demográfiai perspektíváinak, mind a magyar intézményhálózat fenntarthatóságának a kedvező befolyásolásában. A roma-kérdés összefüggésében külön is kiemeli, hogy a kulturális-nyelvi megközelítés nagyobb eséllyel tenne lehetővé egy olyan magyarság-meghatározást, amelybe mind a székelyföldi, mind a partiumi romák „beférnek”.

A székely „nemzetiségi identifikáció” kérdésének az előtérbe kerülését Kiss Tamás egy regionális identitás megteremtésére irányuló „pozitív folyamat” részeként értékeli, a székelységet mint külön identitás-kategóriát azonban nem tartja szerencsés eszköznek a Székelyföldre vonatkozó statisztikai tudástermelés összefüggésében. Megítélése szerint a régióval kapcsolatos, különböző mutatókra összpontosító rendszeres statisztikai adattermelés anélkül adhatna koherenciát a Székelyföldnek, hogy kiélezné azt a meddő vitát, hogy a Székelyföldiek valójában székelyek vagy magyarok. A könnyített eljárás eredményeként megszerezhető magyar állampolgárságnak az „erdélyi magyar politikai közösségre” kifejtett várható hatását tekintve Kiss Tamás úgy látja, hogy az felülírja az utóbbi 20 évben kialakított integrációs stratégiákat, és az erdélyi magyar közösség mibenlétével kapcsolatos uralkodó elképzelések újragondolására kényszerít.

A fentiekben tömörítve összefoglalt álláspontot Kiss Tamás jól megválasztott és a vitaindító célját eredményesen szolgáló adatokkal támasztja alá, az adatokhoz fűzött kommentárok és értelmezések pedig produktív módon gondolatébresztőek. Egészében véve Kiss Tamás álláspontja – amint ezt maga is elismeri, illetve nyíltan vállalja – „konzervatív/megőrző”, a szónak abban az értelmében, hogy az erdélyi magyar közösség határainak a megerősítésére, a magyarok által lakott térségek etnodemográfiai jellegének a megőrzésére, a kisebbségi magyar intézményhálózat fenntartására irányul. Ezzel az irányultsággal természetesen csak egyetérteni lehet, hiszen az erdélyi magyarságnak mind a demográfiai, mind az etnokulturális értelemben vett reprodukciója olyan legitim cél, amelyet egyfelől garantál a román alkotmány, amely központi eleme másfelől a magyar állam nemzetpolitikájának, és amely az

erdélyi magyar politikai és kulturális elit alapvető létérdeke, legitimitásának legfőbb bázisa. A kérdés csak az, hogy az identitás *tartalmához* való „konzervatív/megőrző” viszonyulás, amely kizárólag a peremközösségekre irányuló közpolitikák, illetve – többnyire ezekre való tekintettel – a nemzeti(ségi)/nyelvi jelleggel kapcsolatos dilemma tekintetében lát lehetőséget az elmozdulásra, elérheti-e a célját egy olyan bonyolult erőterben, amelyben több, a célra nézve hátrányos adottsággal kell számolni. Ilyen adottság többek között, hogy a román alkotmánynak a kulturális és nyelvi identitást elvben garantáló cikkelyeihez nem rendelődnek megfelelő közpolitikák, és az ezek kivívására irányuló erőfeszítések rendszerint eredménytelenek maradnak a román nemzeti érdekekkel összeegyeztethetetlennek tűnő jellegük miatt. Probléma továbbá, hogy a magyar állam többnyire egyértelmű nemzetpolitikai nyilatkozatai gyakran konkretizálódnak olyan közpolitikai döntésekben, amelyek hatása az erdélyi magyar közösség fennmaradásának az esélyeire nézve vitathatók. Számolni kell ugyanakkor azzal, hogy az erdélyi magyar közösség etno-kulturális reprodukciójához a kisebbségi politikai elit által elengedhetetlennek tekintett közpolitikákat és intézményes berendezkedést nem támogatja egyetlen befolyásos nemzetközi szereplő sem, az erdélyi magyarság – és egyben az összmagyar nemzetpolitika – nem tudhatván maga mögött egyetlen számottevő szövetségest sem, többnyire arra visszavezethetően, hogy a célokat nem sikerült mindeddig a nemzetközi politika és jog uralkodó nyelvezetében megfogalmazni. Az erdélyi politikai és kulturális elit állapota is súlyos adottság: a fő törésvonal mentén egyfelől a bukaresti hatalom kegyeit kereső, másfelől a megoldást a budapesti kormányoktól váró két összetevőre szét-esett erdélyi magyar közélet nem teszi lehetővé olyan narratíva létrejöttét, amely a kettő közötti átjárás, illetve egy önmagát fokozatosan felépítő, a román és a magyar kormányokkal aszimmetrikus partneri viszonyt fenntartó erdélyi magyar politikai közösség céljaira összpontosítana. Kérdés tehát, hogy ilyen adottságok mellett lehet-e a „konzervatív/megőrző” álláspontra hagyatkozni akkor, amikor arról van szó, hogy mekkora eséllyel örökítik át gyerekeikre saját identitásukat, illetve nyelvüket az erdélyi magyar szülők.

Kiss Tamás vitaindítója már csak azért is figyelemre érdemes, mert ezeknek a dilemmáknak a kapcsán több lehetséges irányban is a továbbgondolásra sarkall. A megannyi lehetőség közül háromra fogok röviden reflektálni a soron következőkben: a magyar-roma viszony kilátásaira Erdélyben, a székely identitás problémájára, illetve a kettős állampolgárság néhány lehetséges következményére.

Azt, hogy az erdélyi magyar identitás határainak a fenntartásával kapcsolatos érdek, illetve az erre irányuló igyekezet paradox módon követeli

meg az erdélyi magyar identitás fokozatos átalakulását, mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint a magyar-roma viszony alakulása Erdélyben. Kiss Tamás saját kutatásaira hivatkozva állapítja meg, hogy az utóbbi évtizedben a románok és a magyarok közötti társadalmi távolságok inkább növekedtek, mint csökkentek Erdélyben, és érezhetően gyöngültek azok az informális gazdasági kapcsolatok, amelyek a két közösség közötti viszonyrendszernek több-kevesebb kooperatív tartalmat is kölcsönöztek a korábbiakban. A közelmúlt magyar-roma konfliktusai a Székelyföldön azt látszanak előrevetíteni, hogy az erdélyi magyarokat nem a románok, hanem a románok szorítják ki fokozatosan az életterükből, azokban a térségekben is, ahol eddig hagyományosan ők alkották a többséget. Ha mindezekre tekintettel vagyunk, nehéz elképzelni, hogy az etnikai jelleget feladó, és a magyarság kulturális és nyelvi identitására fokozottabban támaszkodó magyarság-meghatározás elengedő mértékű elmozdulást jelentene a jelenlegi felfogáshoz viszonyítva ahhoz, hogy az ekképpen átalakított magyarság-fogalomba mind a székelyföldi, mind a partiumi románok „beleférjenek”. Ennek ugyanis értelemszerűen nemcsak az az akadálya, hogy a kulturális és nyelvi értelemben vett magyar identitás nem elég vonzó a románok számára, hanem sokkal inkább az erdélyi magyarság alacsony tolerancia-szintje a mássággal, és azon belül a románokkal szemben (példák ismeretesen arra vonatkozóan, hogy olyan magyarok által is lakott településeken, ahol az alacsony gyermekszám miatt veszélybe került a magyar osztályok indításának a lehetősége, a cigány közösség képviselőinek arra az ajánlatára, hogy fogadják be a cigány gyerekeket a magyar osztályokba, rendszerint az a válasz, hogy akkor inkább magyar osztály sem kell). A kérdésnek érdekes vonatkozása, hogy a magyar identitást feltehetően a magyar állampolgárság megszerzésének a rájuk is érvényes lehetősége értékelhetné fel a magyarul is beszélő románok körében, ám ekkora árat minden valószínűség szerint a magyar állam sem hajlandó fizetni azért, hogy az erdélyi magyar közösség határai néhány kritikus ponton fenntarthatóak legyenek. Ami az erdélyi magyar identitás befogadóbbá válásának az esélyeit illeti, ehhez egyrészt hosszú időre, másrészt olyan szocializációs mintákra volna szükség, amelyeknek az esélyeit nagyon alacsony szinten tartja ez idő szerint a közhangulat.

Az uralkodó identitás-narratívák megváltoztatásában rejlő lehetőségeket látványosan illusztrálja a székely identitás újraértelmezésének az alternatívája is olyan formában, hogy annak alapján a székelyek önrendelkezési igénye a nemzetközi jog nyelvén váljék megfogalmazhatóvá. A székelyföldi területi autonómia köztudomásúlag azért bizonyult mindeddig kivitelezhetetlennek, mert a román féllel nem sikerült megegyezésre jutni a kérdésben, a

nemzetközi jogban pedig nincs ez idő szerint olyan érvényes megállapodás, amely alapján Romániát kötelezni lehetne Székelyföld különleges státusának az elismerésére és annak törvénybe foglalására. Kitörési pontot ebből a helyzetből egyedül az ENSZ Közgyűlésének az őshonos népek jogaival kapcsolatosan 2007 szeptemberében elfogadott nyilatkozata jelenthetne, amelynek 3. bekezdése kimondja, hogy „Az őshonos népeknek joga van az önrendelkezéshez. Ennek a jognak az alapján szabadon határozhatják meg politikai státusukat, és szabadon dönthetnek gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésük kérdéseiben.”¹ A nyilatkozat nem tartalmaz egyértelmű definíciót arra vonatkozóan, hogy ki tekinthető őshonos népnek, az alkalmazás eddigi tapasztalatai pedig azt bizonyítják, hogy bármely arra igényt formáló közösség szóba jöhet, amennyiben nem rendelkezik az államiság modern értelemben vett hagyományával, és legitim képviselők révén nyilvánítja magát „benszülöttnek”. Az ebben az alternatívában rejlő lehetőségnek természetesen olyan ára volna, ami az uralkodó közfelfogás szerint akár szentségtörésnek is tűnhet: a székely identitást olyan narratíva keretében kellene újragondolni, amely szembe megy nemcsak a román, hanem a magyar államiság eszméjével is, és az önálló hagyományokkal és sajátos társadalomszerkezettel rendelkező székely népet mint a történelem során sorozatosan, a térség fölött felváltva rendelkező államalakulatok hatóságai által „gyarmatosított” közösséget tüntetné föl. Noha a nyilatkozat alkalmazásának eddigi – főként dél-amerikai – példái arról tanúskodnak, hogy az önrendelkezés kivívása ebben a változatban sem egyszerű, egyértelmű, hogy ez az út lehetőséget kínálna arra, hogy Székelyföld önrendelkezésének a kérdését be lehessen vinni a nemzetközi politika napirendjébe. Az ár a magyar nemzetpolitika szempontjából kétségtelenül nagy, de ha Székelyföld önrendelkezésének az ügye valóban fontos mind az ott élők, mind a mindenkori magyar kormány számára, akkor a kérdés ennyin nem múlhat.

Minden képtelenségén túl ez a példa is jól illusztrálja, hogy az erdélyi magyarság jelenlegi problémáinak és helyzete látszólagos kiúttalanságának egyik fő oka, hogy a közösséget képviselő elit a Trianon óta eltelt 91 esztendő alatt nem bizonyult képesnek arra, hogy olyan alternatív identitás-építő projektet kezdeményezzen, amely nagyobb eséllyel tette volna lehetővé számára a román nemzetépítő politikához való eredményesebb viszonyulást, illetve a román nemzeti érdekekkel való hatékonyabb egyezkedést. Az, hogy az önálló politikai közösségként való fellépés esélyeinek a megghiúsulása mi

1 Charters, Claire - Stavenhagen, Rodolfo (eds): *Making the Declaration Work. The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. International Work Group for Indigenous Affairs, Copenhagen, 2009, 381.

mindenen múltott a történelem két kritikus pillanatában, meglehetősen egyértelműséggel kiderül Horváth Sz. Ferenc² a romániai magyar kisebbségi elit 1931–1940 közötti politikai stratégiáinak szentelt elemzéséből, illetve Nagy Mihály Zoltán³ tanulmányából, amely az 1944–1953 közötti, a Magyar Népi Szövetség által megkötött „integrációs alku” történetét dolgozza fel. Az én olvasatom szerint a nemzeti kérdés „konzervatív/megőrző” kezelése, illetve az innovatívabb, a múlt örökségéhez kritikusan viszonyuló közösségépítő projektektől való elzárkózás mindkét esetben olyan fék volt, ami eleve kizárta a helyzethez való alkalmazkodás produktívabb változatait lehetővé tevő identitás-narratívákat.

Ennek a kérdésnek a kapcsán nyílik számomra alkalom – amiért elismeréssel tartozom Kiss Tamásnak – arra, hogy az általa nekem tulajdonított álláspontot néhány lényeges ponton árnyaljam, illetve kiegészítsem. Kiss Tamás szerint én az Erdélyben ez idő szerint intézményekkel és diskurzív térrel nem rendelkező „köztes identitások” egyik ideológusa lennék, aki – noha a szöveg nem elég egyértelmű ebben a tekintetben, de akár így is érthető – aktívan hozzájárul(t) a hibriditás azon narratíváinak a termeléséhez, amelyek „az erdélyi magyar kisebbségi diskurzus és nyilvánosság egész szerkezetét veszélyeztetik”. Eltekintve most attól, hogy ez a nekem tulajdonított befolyás nyilvánvalóan túlzó, hangsúlyzonom kell, hogy a Kiss Tamás által hivatkozott és egyéb nyilvános állásfoglalásaim⁴ nem a „köztes identitások” érvényrejuttatása vagy azok intézményes és diskurzív megjelenítése érdekében szálltak síkra, hanem egy *alternatív erdélyi magyar identitás* kimunkálásának a szükségességét hangsúlyozták, amely akkori – mostanra részben továbbgondolt – meggyőződésem szerint nagyobb eséllyel járulhatott volna hozzá ahhoz, hogy az erdélyi magyarság konszolidálja politikai és jogi helyzetét a szülőföldjén. A tudományos igényűeknek nem minden esetben

2 Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

3 Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviselési lehetőség – integrációs alku. In Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselés vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez, 1944–1953*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009, 17–100.

4 Lásd Salat Levente: A romániai magyar kisebbség szellemi helyzete. In Uő: *Filippika az idő ellen*. Komp-Press, Kolozsvár, 1996, 200–208.; Uő: Van-e magyar jövő Kolozsváron? *Korunk*, 2003. 1. sz., 43–49.; Uő: Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben. *Kisebbségkutatás*, 2003. 3. sz., 547–573.; Uő: A magyar nemzetstratégia kisebbségpolitikai alternatívái. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. sz., 186–200. Uő: Are Members of the Hungarian Minority in Romania Part of the Romanian Political Community? *Studia Politica*, 2008. nr. 2, 337–366.

mondható, de az erdélyi magyar közgondolkodás uralkodó trendjeinek a befolyásolására bevallott szándékkal kísérletet tevő szövegeim visszatérően próbálták felhívni a figyelmet arra, hogy az erdélyi magyarság nem maradhat meg sikerrel a román nemzetállam fennhatósága alá került szülőföldjén akkor, ha uralkodó szocializációs mintái révén olyan identitásszerkezeteket termel újra, amelyek ezer szállal kötődnek a lassan száz éve szertefoszlott nagy-magyar államiság eszméjéhez. Meggyőződéssel vallottam, hogy éppen a megmaradás imperatívusza követeli meg az erdélyi magyar identitás tartalmának az újragondolását: az Erdélyben uralkodó magyarság-kép helyett olyan identitás-narratívára volna szükség, amely a román nemzetállam és a magyar nemzetállam által egyaránt üresen hagyott erdélyi térben egy önálló politikai közösség fokozatos kiépülését követi célként. Az általam elvben lehetségesnek tartott új erdélyi magyar identitásnak egyáltalán nem lett volna semmilyen „köztes”- vagy „hibriditás”-jellege, éppen csak másképpen lett volna magyar, mint ahogy az ez idő szerint él az erdélyi magyar közgondolkodásban, abból a nyilvánvaló adottságból kiindulva, hogy az erdélyi magyarnak másképpen kell(ene) szocializálnia, illetve más dolgokat is tudnia kell(ene), mint egy magyarországi magyarnak ahhoz, hogy történelemadta életterében eredményesen – kognitív disszonancia, identitásbeli és egyéb természetű válságok nélkül – elboldoguljon, és identitását sikeresen átörökítse utódaira.

A kérdés részleges újragondolására többek között a kettős állampolgárság körüli fejlemények kényszerítettek, amely – ahogy azt Kiss Tamás vita-indítójában találóan megállapítja – olyan helyzetet teremtett, amelyben nem lehet kitérni az utóbbi 20 évben kialakított integrációs stratégiák és az erdélyi magyarokra jellemző, uralkodó identitásszerkezetek átértékelését megkövetelő kényszer elől.

Mielőtt a kérdéssel kapcsolatos véleményemet röviden kifejteném, fontosnak látom előrebocsátani, hogy több súlyos érvet lehet fölhozni annak a politikai döntésnek az alátámasztására, amely a magyar állampolgárság intézményének a Magyarország jelenlegi határain kívül élő magyarokra való kiterjesztését lehetővé tette. A történelmi jóvátétel többnyire szimbolikus, ám jelentőségét tekintve alá nem becsülhető gesztusa mellett a döntés indokoltsága mellett szól az az érv, hogy miközben Magyarország demográfiai deficittel küzd, nem lehet tétlenül nézni, amint az utóállamokban kénytelen-kelletlen megtúrt, a közösségi megmaradásuk garanciájaként felfogott intézmények létrehozásában akadályoztatott kisebbségi magyarok asszimilálódnak, vagy szétszóródnak a világban. Ez az érv még abban kevésbé őszinte, „dupla fenekű” üzenetre emlékeztető kalkuláció formájában is

megállja a helyét, hogy a magyar állampolgárság elnyerése elvileg megerősíti identitásukban a határon túli magyarokat, akik ennek köszönhetően nagyobb eséllyel maradnak meg magyarnak a szülőföldjükön, de ha véletlenül az lesz a dolog vége, hogy a magyar állampolgársággal is rendelkező kisebbségi magyarok áttelepednek végül az anyaországba, az sem baj, illetve az is jobb, mintha elvesztenék magyar identitásukat. A magyar állampolgárságnak a határon túli magyarokra való kiterjesztését lehetővé tevő politikai döntést úgy is fel lehet fogni végül, hogy az azt meghozók – egy arra alkalmasnak ítélt pillanatban – levonták a megfelelő következtetést abból a tényből, hogy a kisebbségi magyar közösségeknek nem sikerült elfogadható módon érvényesíteniük közösségi érdekeiket az utóállamok többségi nemzetével szemben, és hogy erre már nem is nyílik lehetőség a belátható jövőben – ahhoz hasonlóan, ahogy a Fidesz-kormány 2000-ben, az önálló állami magyar egyetem visszaállítására irányuló erőfeszítések kudarcát elkönnyelve, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem létrehozása mellett döntött. Ezzel az egyoldalúan, az érintettek feje fölött meghozott következtetéssel lehet vitatkozni ugyan (magam is fogok kevéssel alább), de nehéz nem elismerni, hogy az önálló erdélyi magyar politikai közösség létrejöttét szolgálni hivatott identitás-narratívához fűzött remények szertefoszlása nem csupán az erdélyi magyar politikai és kulturális elit kudarca: a közelmúlt eseményei alapján ma már magam is úgy gondolom, hogy egy méreteiben és összetettségében az erdélyi magyarsághoz fogható kisebbségi társadalom esetében egy ilyen horderejű közösség-újjaépítő projekt aligha kivitelezhető a – horribile dictu! – *nemzetállami* intézményrendszer hiányában.

A kettős állampolgárság következményeinek várható alakulásáról korai volna még sommás következtetésekbe bocsátkozni. Elképzelhető többek között, hogy lesznek olyan kisebbségi magyar közösségek, amelyek esetében a dupla fenekű kalkuláció fog beigazolódni: rövid távon a magyar identitás felértékelődését fogja eredményezni, hosszabb távon pedig az illető közösségek tagjainak a fokozatos Magyarországra történő átszivárgására kerül sor. A diaszpóra-helyzetben élők esetében várható a magyar identitás átmeneti megerősödése, ám valószínűtlennek látszik, hogy ez az identitás hosszabb távon átörökíthetőnek bizonyul. Ami Erdélyt illeti, a várható fejlemények igen jelentős mértékben attól függenek feltehetően, hogy a romániai magyarok közül hányan fogják igényelni végül a magyar állampolgárságot: ha ez a szám valahol a 100 000 környékén stabilizálódik, akkor véleményem szerint komolyabb következményektől nem kell tartani, ám ha megközelíti az 5–600 000-et, akkor számítani lehet a román állam részéről olyan válaszlépésekre, amelyek tömeges áttelepedési hullámot indíthatnak el.

A legalább kétesélyes hosszútávú konzekvenciáktól függetlenül, Erdély vonatkozásában az igazi problémát én abban látom, hogy a magyar állampolgárság könnyített megszerzésének a lehetősége levett a napirendről, vagy legalábbis erős dekonjunktúrába kényszerített olyan közösségépítő stratégiákat, amelyek nem hoztak ugyan túl látványos eredményeket az eddigiekben, de amelyek a jelenlegi világhelyzetben az erdélyi magyar akaratérvényesítés egyetlen lehetséges útját jelentették: véleményem szerint elhamarkodott lépés volt levonni azt a következtetést, hogy ezek a stratégiák nem is fognak soha elfogadható eredményre vezetni. Kiss Tamás ebben az összefüggésben tüntet ki másodjára a figyelmével, megemlítvén hozzájárulását annak az integrációs elgondolásnak a megfogalmazásához, amelyet fölülírt a magyar állampolgárság könnyített megszerzésének a lehetősége, és amelynek a lényegét ő így foglalja össze: „Ez az integrációs stratégia a magyar közösség Románián belüli helyét kollektív (és nem egyéni) terminusokban kívánja meghatározni, elsősorban belső erőforrásokból táplálkozik, és legfontosabb (tárgyaló)partnernek a román politikai elitet és a többségi társadalmat tekinti. Ebben a képletben a magyar közösség (illetve a magyar elit) az identitás-megőrzésben, intézményhasználatban, a támogatási rendszeren keresztül, vagy a kulturális fogyasztásban támaszkodik az anyaországra, az elsődleges probléma azonban nem az erdélyi magyar közösség magyar nemzethez való viszonya, hanem Románián belüli integrációja.”

Kiss Tamás olvasata ezúttal lényegesen pontosabb, és feltehetően csak magamra vethetek, ha ilyen jellegű félreértelmezésre kínáltam alkalmat. A baj az én szempontomból ott van, hogy meggyőződésem szerint az erdélyi magyar közösség Románián belüli integrációja nem úgy „elsődleges”, ahogy azt a fenti idézet sugallja, hanem abban az értelemben, hogy *az erdélyi magyarok életkörülményei nagyobb mértékben függenek a bukaresti kormányzattól, mint az anyaország segítőkészségétől* (ennek a mérlegeléséhez elegendő, ha összevetjük a magyar kormány által az erdélyi magyarság számára elkülönített támogatások volumenét egy székelyföldi megye éves költségvetésével). Többek között a Kiss Tamás által idézett írásomban is amellet foglaltam állást, hogy az erdélyi magyarság politikai elitjének három szintéren kell teljesítenie: rendeznie kell a kisebbségi társadalom viszonyát a román állammal, partneri viszonyt kell fenntartani az anyaország mindenkori kormányával, és önálló politikai közösséggé kell integrálnia az erdélyi magyarságot.

Ezt többnyire ma is így gondolom, és a magyar állampolgárság kiterjesztésének a gyakorlatából adódó konzekvenciák legnegatívabb összetevőjének azt látom, hogy a magyar állam nevében eljárók fellépése azt üzeni az

erdélyi magyaroknak, hogy sorsuk, helyzetük rendezése nagyobb mértékben függ a magyar kormánytól, mint ahogy az a valóságban áll. Ez az üzenet sokakat meglepetészt, többek között abban az értelemben is, hogy előbb-utóbb tapasztalniuk kell: a magyar állampolgársággal együttjáró jogosítványok egy jelentős része csak akkor hatályos, ha az érintettek rendelkeznek magyarországi lakhellyel, és életvitelszerűen ott élnek. Az üzenet delegitimálja, rossz fényben tünteti fel ugyanakkor mindazokat, akik az erdélyi magyar közösség román államhoz fűződő viszonyát próbálják szilárdabb jogi és politikai alapokra helyezni. És súlyos következménye végül ennek az implicit üzenetnek, hogy kikezdi az önálló erdélyi magyar politikai közösség létrejöttének maradék esélyeit is, arra visszavezethetően, hogy a személyekre lebontott jogviszonyok révén tovább atomizálja a kisebbségi társadalmat.

Érdekes kérdés marad, hogy a magyar állampolgárság megszerzése révén identitásukban megerősödött erdélyi magyarok nagyobb eséllyel léphetnek-e fel a román állam képviselőivel szemben jogaik érvényesítése érdekében, mint ahogy ez korábban történt, annak megfelelően, ahogy ezt az állampolgárság kiterjesztésének a kezdeményezői gondolták. Minden bizonynyal korai volna még visszavonhatatlan következtetésekbe bocsátkozni ennek a kérdésnek az összefüggésében is, ám az már az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar nemzetállam határozott fellépése kiváltotta a román nemzetállami reflexek egyre markánsabb megnyilvánulásait. Ha a várható fejlemények még egy ideig nyitottak maradnak is, féltő, hogy az erdélyi magyarság kevés eséllyel kerülhet ki győztesként a nemzetállami logikák eme egymásnak feszüléséből.

Kiss Tamás vitaindítója fontos kérdések továbbgondolására invitál tehát. A nézőpont, amely az én olvasatom szellemi horizontját behatárolta, minden bizonnyal annak a szemléleti különbségnek tudható be, amely kettőnket megkülönböztet: Kiss Tamás alapvetően mégiscsak szociológus, aki számára az ismeret megbízható, konzerváló és megőrző jellege a fontos, bennem pedig az a politológusi késztetés munkál, hogy a tudásnak alkalmassá kell tennie az embereket helyzetük adottságainak megértésére és – szükség esetén – megváltoztatására. Feltételezhető, hogy a kettő külön-külön kevesebbet ér, mint együtt.